

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו, וצונו על נטילת ידים.

ברוך אתה ה' — על שם "ברוך אתה ה' למדני חוקיך" אבודרהם (תהלים קיט יב). וברוך אינו לשון פעול, אלא כמו רחום וחנון, שהוא עצמו הוא מקור הברכות ואינו מקבלם מאחרים.
אלהינו — על שם "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ ב) שאמר הקב"ה. ועל שם "שמע ישראל ה' אלהינו" (דברים ו ד) שאומרים ישראל.
מלך העולם — על שם "ומלך עולם" (ירמיה י י).
אשר קדשנו במצותיו — על שם "והתקדשתם והייתם

1 כעין זה כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א תנ"ג) וברכנו כחיי (דברים ח י). 2 אין פסוק בלשון זה. אך קרוב לזה בדברים כו יח-ט:

ומזה המקרא "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז ח), המנהיג מצאתי במדרשי טעם לכל מטבע הברכות, שבתחילת הברכות נראה שהמקום עומד לנגדנו ולא משם ואילך, לפי שבהזכרת ה' לנגדי תמיד, אומר ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם. אשר קדשנו במצותיו, ואינו אומר קדשתנו. והמבין יבין.

1 לא מצאנו מקור. 2 השווה לפירושו של רבינו למסכת סנהדרין (מחזור) טולידאנו, סבירה תרס"ה, עמ' ז: "נשאלתי על מטבע

ויכוין בברכותיו פירוש המלות שמרציא מפיו, ובהזכירו טור השם יכוין פירוש קריאתו באל"ף דל"ת לשון אדנות שהוא אדון הכל. ויכוין עוד פירוש כתיבתו ביו"ד ה"א.

1 סימן ה.

ברכות, אם "שואל" מלא", ואם אינו מלא אלא תצטרף ויקח כל הפסוק במקום אות אחת. ואנחנו נפרש כל אחד ואחד, להודיע לבני אדם ביאור כל אחד ואחד, וכמה תיבות בכל אחד, בלי להוסיף בלתי לגרוע תיבה, כאשר קיבלנו מרבותינו.

ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים — לפי שבתחילה נוטל ידיו, חיינו תחילה למאה ברכות ברכת נטילה. ובברכת נטילה י"ג תיבות, כנגד "שאו ידיכם קודש" (תהלים קלד ב) — שש תיבות, "ארחץ בנקיון כפיי" (שם כו ו) — שבע תיבות, הרי י"ג תיבות. ועוד, מצוה לשמור דברי חכמים כדאמרין גבי נטילת ידים בחולין בפרק כל הבשר¹, ואמרין בפרק במה מדליקין² מדכתיב:

13 פירוש ר"ת בתוספות שם. 14 קו א. 15 שבת כג א: "והיכן ציונו (לברך) — רב נחמיה אמר: שאל אביך" וכו'.

ר"י טז לו), [אבל] תיבת "לעולם" מדבר על העתיד כמו על בן יקר היום ועל שעבר, ולכך כתוב (תהלים עב יט) "וברוך שם כבודו לעולם ועד" וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן, וכן בקרא אחרינא (שם פט נג) "ברוך ה' לעולם אמן ואמן". ובכל ארורים דמשנה תורה (דברים כו טו-כו) "ארור האיש", "ארור מקלה", "ארור מסיג", כתוב בכלולו "ואמר כל העם אמן", רוצה לומר כי אמתים מצותיו, ודין הוא שיהא ארור כל העובר עליהם, וברוך המקיים אותם. **אם רוצה להכנס לבית הכסא אומר: התכבדו מכובדים** — הראשון רוצה לומר, פנו עצמכם, כעין "מכבדים את הבית"³. ויש עוד לפרש, לא יכולתי לישא לכם כבוד, אתם תשאו כבוד לעצמכם ותפרו ממני.

65 ברכות ס ב. 66 שם נא ב; נב ב.

ראב"ן ועתה נחשוב מאה ברכות. נטילת ידים [א'], אשר יצר אית ביה תרי תחילה וסוף הרי ג'. המחזור נשמות, ד'. לשכוי בינה, ה'. גוי ועבד ואשה, ח'. מגביה שפלים, ט'. פוקח עורים, י'. מלביש ערומים, י"א. זוקף כפופים, י"ב. מתיר אסורים, י"ג. רוקע הארץ, י"ד. מצעדי גבר, ט"ו. כל צרכי, ט"ז. אחד ישראל, י"ז. המעביר שינה, י"ח. גומל חסדים, י"ט. מקדש שמו, כ'. וברכות של תורה, כ"א. כי הערב נא ולעסוק בדברי תורה ברכה אחת היא, כי ברוך אתה ה' למדני חוקיך אינה ברכה אלא פסוק הוא באשרי תמימי דרך⁴, ונקבע הפסוק בברכה, וברכה זו של לעסוק בדברי תורה מתחלת בברוך ואינה מסיימת בברוך. וברוך אשר בחר בנו וברוך נתן התורה ב', הרי (כ"ח) [כ"ג]. ברוך שאמר כל אלו הברכות אינן בכללי, כי כל ברכה שאין בה מלכות והזכרת ה' אינה ברכה. האל אב הרחמן, כ"ד. מהולל בתשבחות, כ"ה. מלך מהולל בתשבחות דישבתה, כ"ו. ושטים לפניה ואחת לאחריה הרי כ"ט. ובערב ב' לפניה ב' לאחריה הרי ל"ג. וג' תפילות של י"ט הרי תשעים ברכות, וב' סעודות אוכל אדם ביום ובכל סעודה ה' ברכות בברכת המזון, הרי ק' ברכות, לבד ברכת המוציא וברכת היין שבסעודה. והמוסיף יוסיף, והפוחת לא יפחות.

תנו רבנן⁵ מאה ברכות חייב אדם לברך כל יום, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך" (דברים י יב), אל תיקרי 'מה' אלא מאה⁶, כלומר מאה ברכות שואל

1 רבינו חושב כל פתיחה וסיום כשתי ברכות. 2 תהלים קיט, י. 3 דהיינו הפסקות ברוך שאמר וכו' ברוך הוא וכו'. 4 מנחות מג ב: תניא היה רבי מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר וכו'. 5 לפיכך בנוסח גמרא אינו, אך נמצא בהרכה

קדושים" (ויקרא יא מד) ועל שם "להיות לו עם קדוש אבוד" ולשמו מצותיו¹⁶. ויש מפרשים שהוא לשון אירוסין וקידושין שקדשן הקב"ה לישראל במצות שנאמר "וארשתיו לי באמונה" (הושע ב כא). והמצות נקראו אמונה שנאמר "כל מצותיך אמונה" (תהלים קיט פו). וצונו — על שם "תורה צוה לנו" (דברים לג ד).

וכתב אבן הירחי נשאלתי על ענין הברכות שבתחלתן מדבר כלפי השם כאילו הוא כנגדו, ובסופן כאילו אינו כנגדו. מצאתי במדרש¹⁷, טעם לכולם ממה שנאמר "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז ח) כי כשזכיר את ה' ואומר "ברוך אתה ה'" הוא עומד לנגדו, וכיון שאומר אח"כ "מלך העולם" נמצא שאינו עומד לנגדו, שר"ל אותו אלהינו שהוא מלך העולם הוא קידשנו במצותיו וצונו לעשותם.

וה' האמיר היום להיות לו לעם סגלה כאשר דבר לך ולשמו כל מצותיו וגר' ולהתן עם קדש לה' אלהיך כאשר דבר¹⁸. וכן בדברים כח ט: "ויקרא ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמר את מצות ה' אלהיך והלכת בדבריו". 3 ספר המעניג דיני תפילה סימן מו. 4 לשון זה לא נמצא, ועיין מדרש תהלים שוחר טוב טז מה' בוכר עמ' 122 ושם הערה לב.

לשון הוי"ה, שהוא היה והוה ויהיה. ובהזכירו אלהים טור יוכין שהוא תקין אמיץ אשר לו היכולת בעליונים ובתחתונים, כי אל לשון כח וחזק הוא, כמו "ואת אלי הארץ לקח" (יחזקאל יו יג).

"שאל אביך ויגדך" (דברים לב ז), ובאותו פסוק "זכור¹⁶, רוקח י"ג תיבות.

שלושים הברכות בברכת "נטילת ידיים" לבר מחטף, כנגד שלושים איברים שבפיסת היד¹⁷.

ברוך אתה ה' — מה שאנו אומרים בכל ברכה "ברוך אתה ה'" כאדם שמדבר פה אל פה, לפי שכתוב: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז ח). ואמרין בכיצד מברכין: "גופא, אמר רב: כל ברכה שאין [בה] הזכרת השם אינה ברכה, ורבי יוחנן אמר: כל ברכה שאין¹⁹ עמה מלכות אינה ברכה. אמר אביי: כותיה דרב מסתברא, דכתיב: "לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי" (דברים כו יג) — מלבדך ולהזכיר שמך²⁰, ולא קתני: מלהזכיר שמך ומלכותך עליו". אפילו הכי²¹ תיקנו "מלך העולם" בכל

16 ר"ל: באותו פסוק שנאמר בו "שאל אביך ויגדך" המתחיל במלה "זכור". 17 אהלות פ"א מ"ח. 18 ברכות מ ב בשניונים. 19 כנראה נשטט מפני הדומות. 20 כלומר: לא עברתי מלבדך ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו. 21 נראה מדברי רבינו דס"ל להלכה כרב שאין צריך מלכות וכמו שאמר אביי שכוונה מסתברא, וכן כתב בפירוש ברוקח סי' שטג, שהעיקר כרב אך מכל מקום אנו עושים כר' יוחנן. אבל הגמ' לפנינו דחתה ראיית אביי, ועל פיה פסק הר"ף כר' יוחנן. ועי' תוס' ברכות שם ד"ה אמר אביי. ועי' פירושלמי ברכות פ"ט ה"א בשם רב שאמר שם כדעת רבי יוחנן הכא, ושם הובאה הדרשה מן הפוסק "אירומך" כפי שמביא רבינו בסמוך. ועי' שו"ע טו טז ח.

ר"י משרתי עליון — למלאכים מדבר, רוצה לומר, שבשביל בן יקר שירות השם אתם עמי, לכן יש לי להיות זהיר בכבודכם ולהודיעכם כי אני צריך לנקב. שמרוני שמרוני, המתנינו לי וכו' — לא כתב הרב רבי משה ז"ל¹⁶ "המתנינו לי", כי "שמרוני" זה המתנינו לי, כמו "ואביז שמר את הדבר" (בראשית לו יא).

וצריך מאד לנקות את גופו בידו בצורור או בכגד שלא ישאר בו טינף, כדאמרין בויקרא רבה¹⁷, "בעצלתים ימך המקרה" (קהלת יח) — על ידי שהאדם מתעצל לכסות את ראשו, "ימך המקרה" — הרי נעשה רומטיקוס¹⁸, "ובשפלות ידיים" — על ידי שהאדם הזה משתפל מלקנח את גופו — "ידלוג הבית" — יעלה גופו חטטים [ונחו] דאמרין בנדרים¹⁹, ערביכותא דגופא שיחנא.

ואחר שיוצא מברך: על נטילת ידיים²⁰ — ועל שם שצריך כלי לחומרא דומיא דכיוצא²¹, מברך "על נטילת

67 רמב"ם תפלה פ"ז ה"ה. 68 יט ד. 69 בכ"א נוסף: "רמב"ם בלעז", ובכ"י: "רמב"ם". 70 פא א. 71 ברכות ס ב. 72 ראה שו"ת רשב"א ח"א סי' קצא. ועיין ראב"ן חולין רעא, שהביא בשם רב האי גאון, שאף ממי הכיור היו נוטלים ע"י כלי.

ראב"ן מעמך, וכולן נפרש במקומן. אמר²² רבי יוחנן אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל סדר ברכות ותפילות קדושות והבדלות.

ברכה ראשונה על נטילת ידיים בסדר תפילה, משום²³ דצריך אדם לטול ידיו לתפילה כדאמרין²⁴ לגבל ולתפילה ד' מילין, שצריך לילך עד ד' מילין אחר מים ליטול

ראשונים וראה בדקדוקי סופרים בגמרא שם עמ' 103 הערה ב. 6 ברכות לג א. 7 בסדר הגמרא ברכה זו מסודרת אחר ברכות השחר, אך יש ראשונים שכתבו שהאידנא נהגו לברך על נטילת ידיים כשנעזר משנתו וכן הוא בסדר רב עמרם גאון בסדר ברכות השחר (עמ' ב). ושם איתא: לברך כל אחת ואחת בשענה אי אפשר מפני טנופת ידיים שהן עסקיות ועשויות למשמש, אלא כשניעור אדם משנתו ורוחץ פניו ידיו ורגליו כהוגן, לקיים מה שנאמר "הכון לקראת להיך ישראל", וראה בכל זה במגן האלף על סדר רב עמרם שם, ובהערות לסדר רב עמרם מהדורות מכון י-ם. 8 פסחים מו א, חולין קכב ב, ושם נוסף: ולנטילת ידיים. 9 תיבות "שצריך לילך עד ד' מילין" חסר בכח"פ.

המנהגיה ולשון נטילת ידיים, על שם הכלי המחזיק רביעית ששמו אנטלי. ויראה לי שהוא לשון המקרא בתרי עשר "נכרתו כל נטילי כסף" (צפניה יא א).

כתב רבינו האי ז"ל, כלפי שאמר בפרק המקנא: הנוטל ידיו צריך להגביהן, שמא יצאו המים אחרי הפרק, ויחזרו

הברכות כולם, שבתחילתם מדבר כלפי השכינה, שהיא עומדת לנגד, וטוף כאילו אינה עומדת לנגדו. ברוך אתה ה' וכו' אשר קדשנו במצותיו, ולא כתיב אשר קדשנו וציינתנו. לפי מה שכתוב "שויתי ה' לנגדי תמיד" בהזכרת ה' לנגדו הוא עומד, ובהאריך הברכה שה' הוא מלך העולם, הוא קדשנו במצותיו וציינו. והוה טעם לכל הברכות. ועיין באבודרהם כאן שמביא את דברי רבינו, וכנראה ששאב משם המקורות. 3 בן פירש הערוך ערך נטל ב על פי הגמ' ב"ב נח ב. 4 מובא בשבלי הלקט סימן קלו. 5 סוטה ד ב.

והריב"א נר"י כתב שהטעם שתיקנו הברכות בלשון אבודרהם נוכח ונסתר מפני שהקב"ה נגלה ונסתר נגלה מצד מעשיו ונסתר מצד אלהותו. וגם הנשמה נראית ונעלמת לכן הנפש מברכת בנכח ונסתר כמו שכתב "ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. ברכי נפשי את ה' אלהי גדלת מאוד וגו' עוטה אור כשלמה וגו' תהום כלבוש כסיתו וגו' מן גערות ינוסוק" (תהלים קד ב-ז). והברכה היא בדיבור הפה ומחשבת הלב. הלב נעלם והקול נשמע, והאדם מורכב גוף ונשמה וראוי היה לו לידבק בקונו ולעמוד נכחו תמיד מצד נשמתו, אלא שאינו יכול מצד גופו, לכן בברכותיו נכח ונסתר, וזה הטעם נכון הוא יותר מן הראשון.

ואם תאמר מה יועילו להקב"ה בברכותיו. וי"ל אין ברכתנו אלא כדי לזכות בברכותיו⁷⁵ כאמרם ז"ל כל המברך מתברך. וכן כתיב "שאו ידיכם קרש וברכו את ה' יברכך ה' מציון" (תהלים קלד ב-ג).

והטעם בכל הברכות שנצטוונו לברך את השם על כל המצות לפי שבחר בנו וקדשנו במצותיו וגם על המזון ושאר ההנאות, להודות לו על הספקו לנו את צרכינו להיות גופותינו בריאים שישארו נפשיותנו נחים להתבונן חסדי השם ונודה לשמו.

ואומר על נטילת ידים — לשון נטילה הוא לפי שצריך ליטול מן הכלי, והכלי שמו נטלא בלשון תלמודי. וי"מ

5 רבינו מצטט מספר פעמים מתוך דברי הריב"א נר"י, חכם שהיה בימיו וחבר פירושו על התפילה. אין לנו ידיעות אודות חכם זה ממקורות אחרים. עיין במאמרי על האבודרהם בישורן לה. 6 עיין רשב"א בתשובה (ח"ה ג): "כן חייבה חכמתו שעל ידי תפלת חסידיו וברכותיהם יתרחב ויתרחב טובו למברכיו ומכירי טובו". 7 אין מאמר חז"ל בלשון זה. אמנם מציע כטעם לח ב: כל כהן שמברך מתברך. 8 שו"ת הרשב"א ח"ו תקלד בשם תשובת רב האי גאון, ספר המנהיג הלכות תפילה סימן ה והלכות סעודה סימן א.

ר"י על שם אנטלי⁷⁶ שהוא כלי, ואף בעיני כח גברא⁷⁷, ולא בן יקר ידעין דבר מפורש מכלים⁷⁸ לתלמוד⁷⁹. ואם טובל ידיו בנהר מברך: על טבילת ידים. ואם מנקה אותם בצוור יברך: על נקיות ידים⁸⁰ — על שם "ארחץ בנקיין כפי" (תהלים כו ו). וכל הנטילות והטבילות מברך אותם בין נטילה לניגוב⁸¹, גזירה משום טבילת גר, משום דקודם טבילה אכתי גברא לא חזי⁸². וכאן מברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו — היכן צונו, [מדרבנן], משום סרך תרומה⁸³, ומ"לא תסור" (דברים יז א)⁸⁴. והווי אותה נטילה כקידוש ידיו ורגליו שמקדש לעבודה⁸⁵, ולכן בעיני שיטול שתי ידיו כאחת כקידוש [למצוה⁸⁶], ודיעבד יצא אפילו אחת אחת, כדמוכח בגיטין⁸⁷. ואף על גב דשאר

73 בבא בתרא נח ב. 74 כ"כ גם באבודרהם ברכת אשר יצר. וראה שו"ת הרשב"א שם; ב"י אריה ד ד"ה ואם אין לו; רמ"א שם ז. 75 בכ"ז ובכ"ק: "מפורש בתלמוד". 76 עיין מדרכי ברכות ד; אור זרוע ספר אור זרוע ח"א סי' סא, שביאר שהקידוש מהכיר היה בכח גברא [נדלא כדעת הראב"ד תמים דעים סו; ופירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם ריש פרשה כי תשא], ואולי משם למדו הסוברים שבנטילת ידים שחרית בעיני כח גברא. וע"ע דברי הראב"ן חולין רעא בשם רב האי גאון (הובאו דבריו לעיל), שאף מפי הכיור היו נוטלים ע"י כלי בכח גברא. 77 רא"ש ברכות פ"ט כג; שו"ע אריה שם כב. 78 עיין ארצות החיים אריה ד, הובאו דבריו במשנה ברורה שם סק"ב. 79 ראה ברכות נא א; פסחים ז ב. 80 חולין קו א. אמנם שם מדרוב בנטילת ידים לאכילה, אבל נטילת ידים בבוקר כשקם ממטתו הוא משום רוח רעה השורה על הידים עד שיטלם (יומא עז ב; רש"י שם ד"ה מדיחה; חולין קו ב; רש"י שם ד"ה התם), וכן כותב רבינו להלן (לאחר ברכת "מלביש ערומים"). 81 ראה ברכות יט ב: "כל מייל דרבנן אסמכיהו על לאו דלא תסור". וראה עוד שבת כג א; סנה מו א. 82 כ"כ אבודרהם, והוא דעת הרשב"א שם. 83 ראה זבחים יט ב: "תנו רבנן, כיצד מצות קידוש, מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ומקדש. רבי יוסי ברבי יהודה אומר, מניח שתי ידיו זו על זו ועל גבי שתי רגליו זו על גבי זו ומקדש". 84 טו ב.

ראב"ן ידיו לתפילה משום שנאמר "הכון לקראת אלהיך ישראל" (עמוס ד יב). ועוד, שהתפילה כנגד תמידין תקנום⁸⁸ דכתיב בהם: "בבאם אל אהל מועד ירחצו מים" (שמות ל כ), לפיכך מתחילין בסדר הברכות⁸⁹.

10 ברכות כו ב. 11 תיבות "בסדר הברכות" ליתא בכתי"פ.

המנהיג ויטמאו את הידים, דתנן מים ראשונים מטהרין את הידים, האחרונים מטהרין את הראשונים. פירוש שנטמאו מחמת הידים. ולשון "וינטלם וינשאם" (ישעיה סג ט).

על נטילת ידים — על שם הכלי המחזיק רביעית, ביצה ומחצה, ששמו אנטל, כמו שאמר בבבא בתרא⁹⁰: אנפק אנבג אנטל, משקין המועילין לרפואה כשיעור אנטל בהלכות סעודה.

6 מסכת ידים א א. 7 לשון הפסוק: "וינטלם וינשאם כל ימי עולם". 8 נח ב.

הברכות, כדכתיב: "אורומך אלהי המלך ואברכה שמך רוקח לעולם ועד" (תהלים קמה א). הרי סמך "מלכות" לברכת השם.

מלך העולם — סמך לברכה, כדכתיב: "וחסידיו יברוכך כבוד מלכותך יאמרו" (תהלים קמה י"א), וכתיב: "מלכותך מלכות כל עולמים" (שם שם יב).

אשר קדשנו — בתחילה דיבר פה אל פה⁹¹: "ברוך אתה", ועתה אומר "קדשנו" כאדם המספר לאחר ממנו⁹², כמו כל השירות: "וגבורותיך ידברו, להודיע לבני האדם גבורותיך" (תהלים קמה יא-יב), וכמו: "שקני מנשיות פיהו כי טובים דודך מיין" (שיר השירים א ב). לפי שכתוב: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (שם טו ח), אומר: "ברוך אתה ה' ה' בלשון נכח⁹³ בכל הברכות, כאילו כבודו לנגדו. ולפי שהודו כבודו למעלה⁹⁴, חזר ואומר כמדובר לאחרים.

22 ר"ל: בלשון נוכח. 23 ר"ל: בלשון נסתר. 24 ואינו לנכח המברך.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר יָצַר אֶת הָאָדָם בְּחֶכְמָה
וּבְרָא בּוֹ נִקְבִּים נִקְבִּים חֲלוּלִים חֲלוּלִים, גְּלוּי וְיָדוּעַ לִפְנֵי כֹסֶא
כְּבוֹדָךְ (א) - שָׁאֵם יִפְתַּח אֶחָד מֵהֶם, אוֹ יִסְתֵּם אֶחָד מֵהֶם, אִי אֶפְשָׁר
לְהִתְקִים וּלְעֲמֹד לִפְנֶיךָ (ב) - שָׁאֵם יִסְתֵּם אֶחָד מֵהֶם, אוֹ אִם יִפְתַּח
אֶחָד מֵהֶם, אִי אֶפְשָׁר לְהִתְקִים אֲפֹלֹ שְׁעָה אַחַת) בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה,
רוֹפֵא כָּל בָּשָׂר וּמַפְלִיא לַעֲשׂוֹת.

שהוא לשון הגבהה¹⁰, כדמרגמינ "ותשאני רוח" (יחזקאל אבודרהם
ג יב) "ונטלתי רוחא", וכתב "וינטלס וינשאם כל ימי
עולם" (ישעיה סג ט). והינו דאמרינן בפ"ק דסוטה¹¹
שהנטל ידיו צריך להגביהם למעלה שלא יבאו המים
שחוצץ לפרק ויטמאו את הידים.
ויש סמך לנטילת ידים מן התורה "וכל אשר יגע בו
הזב וידיו לא שטף במים טמא הוא" (ויקרא טו יא)
הא אם שטף שטף טהור¹², ואמרו ז"ל¹³ כל המזולזל בנטילת
ידים סוף בא לידי עניות, וסימן לזה על נטילת ידים
ר"ת עני.

אשר יצר את האדם — על שם "וייצר ה' אלהים"
(בראשית ב ז).

9 עיין לדוגמא, חולין קו ב: "אתקין רב יעקב מנהר פקוד נטלא
בת רביעתא", 10 שו"ת הרשב"א שם בשם קצת גאונים. 11 ד
ב. 12 חולין קא א: "וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים
אמר ר"א בן ערך מכאן סמכו חכמים לנטילת ידים מן התורה".
13 שבת סב ב.

ר"י ברכות הו דרבנן, אפילו הכי לא שייך בהו לשון קידוש,
בן יקר דלא הו אותם ברכות משום טהרה כמו נטילת ידים.
אשר יצר את האדם בחכמה¹⁴ — דכתוב (איוב י י)
"הלא כחלב תחיתני וכגבינה תקפיאני", וזהו "בחכמה",
שאף על פי שהאיש והאשה מזריעין בבטן האשה, אין
הולד אחר המזריע [תחלה כי אם אחר המזריע] אחרון,
והיינו "אשה כי תזריע וילדה זכר" (ויקרא יב ב) —
85 ברכות ס ב.

ראב"ן "על נטילת ידים". ותו אמרינן¹⁵, כל הנפנה ונטל ידיו
וקורא קריאת שמע ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאילו
הקריב קרבן, שנאמר: "ארחץ בנקיון כפי ואסבבה את
מזבחך ה'" (תהלים כו ו).

וסמכו לה אשר יצר, משום דאמרינן¹⁶ הנצרך לנקביו
אל יתפלל, שנאמר: "הכון לקראת אלהיך ישראל",
וכשאדם עומד שחורית נצרך לנקביו, ואחר כך¹⁷ נוטל

12 שם טו א. 13 שם כג א. 14 חב"ת "ואחר כך" רק
בכתיב.

המנהיג חלולים חלולים — בגימטריא רמ"ח, שהאיברים רמ"ח
הן חלולין, ואף על פי שמצאתי בלשון רז"ל חללים
דעלמא, חלל סיכה תנן חלל מבוית תנן¹⁸, לא יתכן לומר
בזה הלשון המזכרת עון ולומר חללים חללים, דלא לשוי
דלכולי עלמא מריע¹⁹. וחללים חללים לא יתכן לומר.
אי אפשר לעמוד — בנדה²⁰ אמרו הולד במעי אמו,
נפתח הטבור שיונק דרך שם, ופיו ונקביו סתומין שלא
להזיק לאמו, יצא לאור העולם נסתם הפתוח ונפתח
הסתום, ואם לא כן אי אפשר לעמוד.

ומפליא לעשות — בבראשית רבה²¹: "כי גדול אתה
ועושה נפלאות" (תהלים פו י) האדם דומה לגדול מלא
רוח, ואם יעשה בו נקב כחודה של מחט הרוח יוצא
ממנו, והאדם מלא נקבים ורוחו משתמרת בתוכו, הרי
אומר ועושה נפלאות.

9 עירובין ג ב. 10 על פי לשון הנמרא ברכות ס ב: קא שוינהו
אבא לכולי עלמא קציר. 11 ל ב בשנינו לשון. 12 א ד.

חלולים חלולים — ולא יאמר חללים חללים²², רמז לדבר טור
חלולים חלולים עולה רמ"ח כחשבון איברי האדם.
אי אפשר להתקיים — כדאיתא במסכת נדה²³ כל זמן

2 סימן ו. 3 עיין שם בב"י שמסביר את טעמו של הטור, שבחלל
לא שייך לשון יצירה, שהרי בהיעדר לא שייך לשון יצירה. אלא
הגורסא הנכונה היא "חלולים", דהיינו שברא בו אברים חלולים.
ובדרכי משה שם ביאר טעם אחר, ש"חלל" הוא לשון הריגה, כמו
"בחלל חרב" (במדבר יט כו). ועיין ב"ח שם. 4 נדה ל ב.

וכן השירות. אבל "ישקני מנשיקות פיהו" זה תורה רוקח
שכתב²⁴, כמו שאמרו רבותינו ז"ל²⁵: "על כל דיבור
שיצא מפי הקב"ה היה מנשק לישאל"; "טובים דודיך"
— תורה שבעל פה²⁶, כדאמרינן בע"ז פרק אין מעמידין²⁷:
"עריבים דברי דודים", לכן אמר "דודיך מיין".
נברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם — תימא, בתחילת

25 שיצאה מפי הקב"ה ולכן היא בלשון נסתר. 26 שיר השירים
רבה על אחר. 27 שנמסרה לנו ע"י רבותינו, ולכן היא בלשון
נוכח. 28 לה א. 29 מכ"ק.

בחכמה — על שם "ה' בחכמה יסד ארץ" (משלי יג אבודרהם ט). זה שאמר הכתוב "הלא כחלב תתיני וכגבינה תקפיאני" (איוב י י). כי ברא את האדם מטיפה טרונה, ויכוננה בחכמה.

וכרא בו נקבים — כדי להחיותו, עשה לו העיניים להביט ולראות בהם עשה לו העפעפיים לעצום עיניו ולישן ושלל להביט ברע כמו שנאמר "ועוצם עיניו מראות ברע" (ישעיה לג טו), עשה לו נקבי האזניים לשמוע בהם עשה לו נקבי הנחיריים להריח בהם. **וכרא בו נקבים נקבים** — על שם "מלאכת תופין ונקבין בך ביום הבראך כוננך" (יחזקאל כח ג).

14 בריב"ק (שהוא המקור לדברי רבינו) מוסיף: ואדם נוצר מארץ.
15 בריב"ק כתב "והופים היינו חללים כמו התוף שהוא חלל ורחב".

שתינוק במעי אמו טבורו פתוח ופיו סתום יצא לאור טור העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח שאלמלא כן אי אפשר לעמוד.

ומפליא לעשות — כדאיתא במדרש "כי גדול אתה ועושה נפלאות" (תהלים פו י). האדם דומה לגדול מלא רוח, ואם יעשה אדם בגד נקב כחורה של מחט הרוח יוצא, והאדם מלא נקבים ורוחו משתמר בתוכו, הרי עושה נפלאות.

5 עיין בבי"ש שם שמבאר שהטור בא ליישב את קושיית המהר"ם מרוטנבורג על הגירסא "אפילו שעה אחת", שהרי אדם סוּתם את פיו זמן ארוך ללא שום נזק. ועל זה מבאר רבינו שקאי על שעת הלידה של האדם. 6 בראשית רבא ג.

הברכה נראה כאילו מדבר בשכינה, ובסופה אינה מדברת, וקח שהרי אומר "וציינו". ויש לפרש, בתחילת תפילתו של כל אדם הקדוש ברוך הוא מצוי, שנאמר: "שויתי ה' [ל]נגדי תמיד" (תהלים טז ח), ועוד קרא אחרינא: "בכל [ה]מקום אשר אזכיר את שמי" וגר"ם (שמות כ כא), לכך צריך אדם שיעמוד ביראה ובשמחה, שהרי פסוק אחד אומר: "עבדו את ה' ביראה" (תהלים כ יא), ובפסוק אחר אומר: "עבדו את ה' בשמחה" (שם ק ב), נאה לו לאדם שנראה לו השכינה בתחילה, אבל יותר²² היה גנאי לשכינה, שהרי אפילו משה רבינו מצוי קרא כתיב "קדבר אליו" (במדבר ז פט), כלומר שאינו קדבר אליו, אף על פי שהיה עומד לפני המלך²³, והדן נותן כי [ו]יהיה גנאי למלך לדבר עבדו אליו, וכל שכן למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

אשר קדשנו במצוותיו — כדכתיב: "קדושים תהיו" (ויקרא יט ב), והמקיים מצוות נקרא "קדוש", כדכתיב: "קדוש הוא עובר עלינו תמיד" (מ"ב ד ט).

30 המשך הפסוק: "אבוא אליך וברכתך". 31 עיי' שו"ת ק"ג.
32 כלומר: אם היה ממשיך הברכה בלשון נזכר. 33 ראה רש"י שם: "מדבר" — כמו "מתדבר", כבודו של מעלה לומר כן, מדבר בינו לבין עצמו ומשה שומע מאליו. ועיי' סודי רז"א הלכות הויכור ע"מ מג.

ריי אשה מזרעת תחלה יולדת זכר, איש מזרע תחלה יולדת בן יקר נקבה⁸⁶, רוצה לומר, שהאחרון מבטל (השני) [הראשון], ומחשבת הראשון שהזרע תחלה והיה סבור לעשות ולד כמוהו אינה כלום. והיינו דאמרינן בויקרא רבה⁸⁷, אמר רבי אבין, לית ספר דמספר גרמיה, כלומר, האדם המספר את זקן עצמו אינו כלום עד שבא אחר ומספור, ומה שעשה הראשון לעצמו אינו כלום, כמו כן ודאי מזרע איש בא איש ומזרע אשה באה אשה, אבל ודאי הוא כי המזרע הראשון אינו כלום, והשני מבטל את הראשון, והיינו דאמרינן מיד, משל לשנים שנכנסו למרחץ, זה שמזיע ראשון יוצא ראשון, פירושו, לפי שאומרים לו כיון שהזעת צא מיכן וזיע השני, נמצא שהשני מבטל את הראשון.

ואמר כאן על היצירה: **בחכמה** — על שם "בחכמה יסד ארץ" (משלי ג יט), ואדם נוצר מהארץ⁸⁸, ורוצה לומר שיש חכמה גדולה ביסוד⁸⁹ האדם, כמו שמפרש והולך.

וכרא בו נקבים נקבים — ועוד אמר "בחכמה", על שם דאמרינן בתנחומא⁹⁰, "מי פלג לשטף תעלה" (איוב לח כה) — שהקדוש ברוך הוא בורא את האדם בחכמה בורא אותו, אם בורא אותו רובו מים ומיעוטו דם ילקה כהדרוקן⁹¹, אם בורא אותו רובו דם ומיעוטו מים נעשה מצורע, חציו מים וחציו דם אדם שלם. **נקבים נקבים חללים חללים** — יש גורס "חלולים חלולים"⁹², ו"חלולים" שני פעמים עולה רמ"ח איברים, ולכן נכפל, ואגב שהוצרך לכפול "חלולים" כפל

86 נדה לא א. 87 יד ט. 88 בראשית ב ז: "יצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה". 89 בבי"א ובבי"ק: "ביצירת". 90 תורה ו. וראה עוד ויקרא רבה טו ב. 91 לפנינו בתנחומא שם: "נעשה אסטניס", וביקרא רבה שם: "ונעשה אדריפיקוס". 92 עיין אבודרהם שכתב שגירסא זו טעות היא.

אבין ידיו ומברך על נטילת ידים, כדאמרינן⁹³ נוטל אדם ידיו שחרית ומתנה עליו כל היום, אלמא קריה נטילה, הלכך⁹⁴ מברך על נטילת ידים. ועוד⁹⁵ על שם הכלי הקרויה אנטל. ואחריה צריך לברך אשר יצו, כדאמרינן⁹⁶ הנכנס לבית הכסא אומר התכבדו מכובדים, וכי נפיק אומר אשר יצר. ואנשי כנסת הגדולה תיקנו לברך כל ברכה וברכה בשעתה, ואחרונים תקנו לאומרים כולם ביחד כסדר הברכות, כדאמרינן נמי גבי הבדלה⁹⁷ רבי מכנסן שהיה טורד ברכות בשמים וזר עם הבדלה על הכוס, ורבי חייא מפזר שכשהיה רואה את האש היה מברך בורא מאורי האש, וכשהיה מגיע לבשמים היה מברך עליהם, ועל הכוס היה אומר הבדלה, ואנו מסדרין להו לברכות יחד.

15 חולין קו א. 16 חובות "הלך מברך על נטילת ידים" כח"י ובכח"י. 17 תוספת זו רק בכתיבתו. 18 ברכות ט ב. 19 פסחים נד א. אמנם לפנינו הוא להיפך שרבי מפזר ורבי חייא מכנסן.